

Ronald DWORKIN¹

Moralitatea evazivă a dreptului²

I. Aș dori să încep prin a relua povestea lui Rex, așa cum a narat-o profesorul Fuller, deoarece mi se pare că argumentele din această lungă parabolă sunt argumentele centrale ale noii lui cărți.

La început, Rex era un rege cu suflet bun care dorea să creeze un sistem de drept menit să-i guverneze pe supușii săi, dar în îndeplinirea acestei dorințe a săvârșit opt greșeli distincte care l-au distrus: (1) A început prin a decide să nu creeze norme, ci să rezolve diferendele exclusiv *ad-hoc*; (2) apoi, a edictat legi, dar, în loc să le publice, a preferat să le țină secrete; (3) pe urmă, le-a publicat, dar le-a aplicat doar diferendelor născute înainte de publicarea lor; (4) după aceea, le-a publicat cu efecte pentru viitor, dar într-un limbaj care nu putea fi înțeles de nimeni; (5) apoi, le-a publicat într-un limbaj clar, însă fiecare normă era incompatibilă cu cel puțin o alta; (6) pe urmă, a asigurat consistența și coerența normelor, însă exigențele fiecărei norme erau de așa natură încât respectarea lor devenea pur și simplu imposibilă; (7) după aceea, a făcut posibilă respectarea normelor, dar a modificat fiecare normă atât de des, încât încercările de a le respecta erau în general zădărnice; (8) în cele din urmă, legislația sa publicată a rămas stabilă, dar nu avea nicio legătură cu standardele pe care le aplica el însuși ca judecător.

¹ Ronald Dworkin a predat Teoria generală a dreptului la Oxford, iar în prezent este profesor la University College London și la New York University School of Law. Dintre lucrările sale recente, pot fi citate: *The Supreme Court Phalanx: The Court's New Right-wing Bloc* (2008); *Is Democracy Possible Here? Principles for a New Political Debate* (2006); *Justice in Robes* (2006); *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality* (2000). Printre cele mai cunoscute lucrări ale sale se numără: *Drepturile la modul serios*, Harvard University Press, 1977.

² Când mi s-a cerut să particip la acest simpozion finalizasem deja, pentru o altă revistă juridică, o lucrare intitulată „Filosofie, moralitate și drept: observații inspirate de noua pretenție a Profesorului Fuller”. Editorii simpozionului au fost amabili și mi-au permis să repet în rezumat, în prezentarea din cadrul simpozionului, ceva din ceea ce am avut de spus în acel articol. Apoi, articolul a fost publicat în 113 U.Pa.L.Rev. 668 (1965). În consecință, nu este nevoie să public din nou, sub nicio formă, observațiile mele din cadrul simpozionului. În schimb, am pregătit un rezumat condensat al acestor observații, care alcătuiesc Partea I a prezentei lucrări. Acest rezumat conține esența tuturor observațiilor mele din cadrul simpozionului și principalele idei ale articolului meu, care priveau cartea profesorului Fuller.

În Partea a II-a, care urmează, am folosit din proprie inițiativă, puțin din spațiul astfel economisit, pentru a formula câteva observații suplimentare referitoare la mențiunile pe care profesorul Fuller le-a făcut în timpul simpozionului (redate mai jos) și care au urmat celor formulate de mine. Cititorul ar putea dori să citească mențiunile profesorului Fuller înainte de a citi Partea a II-a.

Nu e deloc surprinzător că guvernământul lui Rex a sfârșit într-un fel de colaps. El a fost urmat, cred, de adepții ai **teoriei aplicării mecanice a dreptului**.

Care sunt concluziile pe care le vom trage din această poveste tristă? O concluzie adecvată ar putea fi aceea că diferitele canoane ale guvernământului, pe care le-a violat Rex (condiția ca legile să fie rezonabil de clare, aplicabile în viitor, posibil de respectat etc.), sunt condiții nu doar pentru a crea un drept bun, ci pentru a crea orice ar putea să fie numit, cât de cât, drept. Profesorul Fuller ajunge, de fapt, la această concluzie.

O a doua concluzie semnificativă ar fi că aceste canoane nu au doar valoarea unor criterii, în sensul că o oarecare conformare la ele este necesară pentru a legifera, dar sunt și strategice, în sensul că un anumit nivel de conformitate trebuie să fie întotdeauna atins, indiferent de obiectivul de guvernământ la care s-ar putea gândi un legislator.

Dificultatea – dar și importanța – cărții profesorului Fuller vine din dorința lui de a trage și o altă concluzie din povestea lui Rex, dincolo de aceste două concluzii. Nu este clar în ce constă concluzia suplimentară, dar este clar că ea are ceva de-a face cu moralitatea. Profesorul Fuller descrie cele opt canoane pe care le-a violat Rex nu doar ca reguli ale definiției sau strategice, ci ca norme ale „moralității interne”. În altă parte (în titlul capitolului cheie al cărții), el descrie această „moralitate internă” ca „moralitate care face dreptul posibil”.

Ce poate să înțeleagă profesorul Fuller prin aceste afirmații? Desigur, un conducător sau legislator ar putea fi culpabil din punct de vedere moral, atunci când refuză să se supună acestor canoane. Dar aceasta abia dacă înseamnă că orice conducător sau legislator care produce legi s-a conformat vreunei exigențe morale. Gândiți-vă, nu la cazul lui Rex, ci al lui Tex. (Folosesc Tex ca o prescurtare pentru Tyrannosaurus Rex). Tex, să presupunem, are o minte diabolică. Își pune în operă ambiții total imorale – dorește, de pildă, să subjuge și să înrobească o parte din populația sa. Dacă Tex ar face greșelile stupide pe care le-a făcut Rex, ar eșua. Scopurile lui întunecate ar fi zădărnice. Așadar Tex, care nu este un prost, respectă canoanele profesorului Fuller, cel puțin atât cât este necesar pentru a-și pune în operă planul. Ce sens poate avea să spui că el a respectat o „moralitate internă”? Sau că o morală a făcut „posibil” dreptul său viciat?

Câțiva critici ai operei anterioare a profesorului Fuller, deranjați ca și mine de această utilizare ciudată a conceptului de morală, afirmă că el folosește acel concept într-un sens special și generos. Ei sunt de părere că profesorul Fuller înțelege prin morală nimic mai mult decât strategie, astfel încât ar admite o morală specială pentru a construi un pod, sau pentru a confecționa un tip de avion, sau pentru a face orice altceva i-ar putea trece cuiva prin cap. Am ales să resping această interpretare minimalistă a cărții profesorului Fuller.

Mai curând, consider că argumentul său este acesta: în sine, cele opt canoane afirmă principii morale (folosind „moral” într-un sens absolut convențional). Acest lucru este ilustrat de faptul că unele dintre cele mai cunoscute exemple de imoralitate politică – Germania nazistă și Africa de Sud, de pildă – au implicat violări majore ale unuia sau altuia dintre aceste canoane. Lor li se asociază nedreptăți, cum sunt incriminarea retroactivă a unor infracțiuni esențiale, procese înscenate și coduri penale

secrete. Putem trage concluzia că aceste canoane sunt, în sine, principii morale. Dar știm din istoria lui Rex (precum și din istoria lui Tex) că niciun legislator, fie el un tiran, nu poate să nesocotească total aceste canoane și totuși să învingă. Rezultă că o oarecare conformare la principiile morale este necesară pentru a crea orice drept, chiar și un drept rău.

Nu sunt sigur că acesta este argumentul pe care Fuller înțelege să îl aducă în sprijinul afirmației că există o „morală internă” care „face dreptul posibil”. Din păcate, argumentul său nu este suficient de clar pentru a-ți permite să ai încredere într-o anumită interpretare. Acest argument este cel mai conservator și cel mai plauzibil pe care îl pot construi în sprijinul afirmațiilor pe care ar părea să le susțină Fuller. Totuși, acest argument conține două greșeli corelate.

Prima greșală este aceea de a conchide, pe baza exemplurilor de imoralitate politică care implică violări ale celor opt canoane, că aceste canoane fixează reguli morale. Sentimentul nostru că în asemenea cazuri a fost săvârșit mai degrabă un delict moral decât o simplă greșală tactică se întemeiază pe un aspect caracteristic care face ca actul respectiv să fie *ceva mai mult* decât o simplă violare a unuia dintre canoanele profesorului Fuller. Dacă o persoană oficială își descoperă un dușman și îl pedepsește pe baza unei legi atât de confuze, atât de vagi sau atât de contradictorii încât victima nu a putut să înțeleagă legea atunci când ea a fost promulgată, acest comportament este imoral. Este însă dificil să deduci de aici că o adunare legislativă săvârșește ceva care este imoral de fiecare dată când votează o lege care este contradictorie sau vagă. Într-adevăr, în cazul lui Tex, poziția morală a tuturor celor interesați ar fi fost probabil mai bună dacă legislația discriminatorie ar fi fost atât de contradictorie sau de vagă, încât aplicarea ei să fi fost blocată. În situațiile obișnuite, diurne, de calitate slabă a textelor legislative, nu este implicată nicio imoralitate aparte, deși rezultă un grad considerabil de confuzie și de ineficiență. Desigur, o lege rău elaborată ar putea fi aplicată cu teribile implicații morale, dar această consecință depinde de interpretările și aplicările legii, nu doar de proasta ei elaborare.

Să presupunem totuși că acceptăm, *arguendo*, că cele opt canoane ale profesorului Fuller reprezintă ele însele principii morale. Această susținere ar implica însă o altă greșală. Din faptul că aceste canoane fixează principii morale, nu putem trage concluzia că un conducător precum Tex, care a respectat aceste canoane doar în limita necesară pentru a edicta o legislație rea, poate fi considerat ca fiind condus de principii morale.

Punctul meu de vedere este că nu orice acțiune despre care, într-un anumit sens literal sau artificial, se poate spune că ar *coincide* cu un principiu moral, poate fi considerată ca o acțiune *conformă* aceluia principiu. Câteva exemple ar putea sprijini acest punct de vedere. Un șantajist nu ar reuși să își atingă scopul reprobabil dacă nu și-ar formula instrucțiunile în mod clar și neechivoc. Însă, chiar dacă ne raportăm la canonul care pretinde claritatea ca un principiu moral, nu putem spune că șantajistul respectă un **principiu moral** atunci când își formulează cu precizie pretențiile. Să ne gândim la un alt exemplu. Haideți să presupunem că există un principiu moral care pretinde ca situațiile similare să fie tratate la fel. Totuși, dacă un conducător înclinat spre genocid decide, din rațiuni practice, să ucidă toți evreii, în loc să cruțe câțiva violoniști, așa cum fusese tentat inițial, nu am putea spune că el s-a supus unui principiu moral.

A spune că cineva *s-a supus* unui principiu moral înseamnă a afirma mai mult decât faptul că acțiunea sa intră în mod mecanic în sfera unui asemenea principiu. Înseamnă a pretinde că principiul moral furnizează un motiv moral care este luat în considerare pentru a susține (deși probabil nu decisiv) ceea ce s-a făcut. Acest lucru explică de ce afirmația profesorului Fuller – că până și edictarea legilor rele pretinde o oarecare conformare la principiile morale – pare să fie semnificativă. (Greu de crezut că acesta ar fi un punct de vedere semnificativ, dacă profesorul Fuller s-ar referi doar la faptul că sunt necesare acțiuni care corespund principiilor morale, în înțelesul mecanic potrivit căruia rezolvarea corectă a unui test de ortografie corespunde principiului moral care pretinde să spui adevărul). Dar acest lucru demonstrează de asemenea de ce afirmația profesorului Fuller nu poate fi decât greșită. Desigur, Tex trebuie să-și elaboreze legislația discriminatorie cu o oarecare grijă și ținând seama de capacitățile fizice ale supușilor săi. Se poate spune că procedând astfel, el *respectă* principiul *strategice*, dar nu respectă niciun principiu *moral*, întrucât canoanele profesorului Fuller nu ar oferi nici măcar o umbră de fundament moral pentru acțiunea lui.

Profesorul Fuller m-a obligat să analizez în acest simpozion și o altă chestiune, și anume, dacă eu admit existența unei obligații morale *prima facie* de a respecta legea. Acestei întrebări nu i se poate răspunde într-un mod binevoitor, dacă este adresată într-o formă atât de vagă. Permiteți-mi să disting două posibile perspective. Nu cred că toată lumea are și o obligație morală *prima facie* de a respecta dreptul ca atare, în sensul în care toată lumea are o obligație morală *prima facie* de a-și ține promisiunile. Cred, totuși, că cei mai mulți oameni, în cele mai multe locuri (în mod sigur mă includ pe mine însumi), au o obligație morală *prima facie* de a respecta dreptul comunității lor. Această obligație morală nu derivă din natura dreptului în sens abstract, ci dintr-o serie de factori diverși, a căror relevanță și forță variază de la comunitate la comunitate, uneori chiar de la caz la caz. Virtutea inerentă a ceea ce dreptul pretinde ar putea fi un asemenea factor. Un altul ar putea fi obligațiile de *fair-play* față de alți membri ai comunității, care au respectat legea. Aceștia mi se par cei doi factori principali, dar și alții pot juca un anumit rol.

Se pare că profesorul Fuller își fundamentează o parte din argumentația poziției sale, conform căreia morala face dreptul posibil, pe obligația morală a cetățeanului de a respecta legea. Înțeleg acest argument în felul următor: dacă cetățenii nu ar simți o obligație morală de a respecta dreptul, dreptul nu ar putea supraviețui. Dar cetățenii nu ar putea percepe o obligație morală de a se supune normelor create prin violarea celor opt canoane ale profesorului Fuller³. Prin urmare, aceste opt canoane trebuie să fie chestiuni de morală, deoarece respectarea dreptului și a moralei este esențială pentru respectarea obligațiilor morale ale celorlalți.

Fără îndoială că această demonstrație este înșelătoare. Prima problemă constă în aceea că dreptul pretinde ca oamenii să *perceapă* (nu și să *aibă*) o obligație morală de a i se supune. Iar profesorul Fuller nu dorește să susțină că tot ceea ce fac conducătorii pentru ca supușii lor să se simtă obligați este moral. Probabil ar fi putut respinge această obiecție, arătând că cetățenii nu vor percepe în timp o obligație morală decât dacă, într-adevăr, au o asemenea obligație. Dar demonstrația rămâne în

³ Cineva nu poate simți azi nicio obligație morală de a respecta o lege edictată mâine.

continuare neconvingătoare. Nici chiar faptul că cetățenii *au o obligație morală de a respecta legea* nu permite concluzia că fiecare condiție pentru existența acestei obligații morale este ea însăși o chestiune de morală. Firește, nu pot avea o obligație morală de a respecta azi o lege care va fi edictată mâine. Dar este așa pentru că nu pot avea o obligație morală de a respecta ceva ce încă nu există. Nu am nicio obligație morală de a respecta un ordin pe care mi-l dă un superior militar, decât dacă el mi-a dat într-adevăr un ordin. Nu înseamnă că el a făcut ceva moral, că s-a supus vreunui set de principii morale prin faptul că mi-a dat ordinul. Dacă un comandant sau un legislator respectă „morală internă” a comandamentelor sale suficient cât să dea un ordin sau să edicteze o lege, nu este nevoie să fie moral în acțiunea sa. Fie din percepția obligațiilor morale, fie din rațiuni tactice, s-ar putea ca el să respecte canoanele cu mai multă conștiințiozitate. Dar o asemenea atenție suplimentară nu este nici necesară, nici suficientă pentru a fundamenta o obligație morală a celui care respectă ordinul sau legea. Cineva poate avea o obligație morală de a respecta o lege care este suficient de clară pentru a fi considerată o lege.

II. Preocuparea mea, atât în articol, cât și în cadrul simpozionului, vizează afirmația profesorului Fuller (așa cum o înțeleg eu), potrivit căreia pentru a crea drept, chiar și pentru a crea drept rău, este necesară o anumită supunere față de o moralitate internă. Am încercat să prezint ceea ce încă mi se pare a fi cea mai bună argumentație în favoarea acestei susțineri. În replica sa, profesorul Fuller nu a respins (nu explicit, în orice caz) modul în care i-am formulat afirmația. Nu a respins nici argumentația pe care am propus-o în favoarea ei, nici (din câte știu) nu a propus vreo altă argumentație. Am constatat două erori pe care cred că le implică argumentația, oricare dintre ele, dacă nu greșesc, fiind suficient de gravă pentru a o invalida. Profesorul Fuller s-a referit doar la una dintre aceste două erori pe care le-am invocat. El a contestat-o, dar a înțeles greșit punctul meu de vedere.

Eroarea pe care am invocat-o, și pe care el a contestat-o, este următoarea. Am sugerat că argumentația lui presupune că cele opt canoane ale guvernământului, pe care Rex le-a violat, sunt principii morale. Am arătat că exemplele de imoralitate politică pe care el le-a citat în susținerea acestei supoziții, demonstrează doar că, uneori, în anumite contexte, violările acestor canoane sunt deopotrivă violări ale altor principii, care sunt principii morale. Am spus că asemenea exemple nu pot susține afirmația că cele opt canoane ale guvernământului fixează ele înseși principii morale.

Din replica profesorului Fuller rezultă că el consideră că pun la îndoială însăși ideea unui set de obligații sau idealuri morale, care se impun celor care acceptă anumite funcții sau participă la anumite activități. El crede că eu însumi admit doar câteva precepte morale evidente, care pot fi aplicate în mod egal în orice context și care reprezintă întreaga morală. Dar acest punct de vedere nu face parte din argumentația mea. De fapt, eu cred că este important să admit că anumitor funcționari și instituții trebuie să le atașăm obligații speciale și idealuri. Tatăl, curatorul, administratorul, tutorele, polițistul și căpitanul navei își asumă cu toții obligații speciale care pot fi în mod rezonabil numite morale, deși sunt specifice acestor roluri⁴.

⁴ Există, desigur, o altă întrebare, de ce ne simțim îndreptățiți să numim aceste obligații morale. Probabil, în unele cazuri, pentru că reflectă aplicarea unor principii morale mai

Probabil, eu și profesorul Fuller am fi putut cădea de acord asupra unei lungi liste de obligații și idealuri morale pe care le-am considera foarte potrivite pentru legislatori, judecători, administratori, curatori, polițiști și alți participanți la o activitate juridică și cvasijuridică. Profesorul Fuller a oferit o mulțime de exemple care sugerează asemenea obligații. El spune, iar eu sunt de acord cu el, că este imoral ca procurorii de district ori directorii de fabrici să încurajeze violarea unei norme prin neaplicarea ei, pentru ca mai târziu să o aplice selectiv, împotriva anumitor persoane, în scopuri care apar ulterior. Exemplul susține afirmația potrivit căreia există un principiu⁵ moral care interzice inducerea deliberată în eroare. Asemenea exemple și principii ar putea fi multiplicat și dezvoltate în mai multe direcții.

Apoi, nu contest nici afirmația că există o moralitate care vizează în mod special dreptul și aplicarea lui. Mă detașez de profesorul Fuller *doar* pentru că neg faptul că exact canoanele abstracte pe care el le-a prezentat (și anume că legea ar trebui să fie publică, clară, cu efecte pentru viitor, aplicată conform literei sale etc.) sunt, în sine și de la sine, principii ale acestei moralități. Rațiunile pentru care mă detașez aici de profesorul Fuller sunt expuse mai sus, în Partea I. Dar, așa cum am menționat acolo, această chestiune este de importanță redusă. Chiar dacă am considera cele opt canoane ale profesorului Fuller ca principii morale, afirmația sa totuși nu se susține, deoarece nici chiar așa el nu poate demonstra că actele de legiferare implică în mod necesar ceva care ar putea fi numit *supunere* față de principiile morale. Faptul că profesorul Fuller nu a reușit să sesizeze acest lucru este ceea ce am considerat a fi a doua lui greșală și mă refer aici la analiza aferentă din Partea I⁶.

Din acest motiv, argumentația sa nu ar fi ameliorată nici dacă ar fi să renunțe la cele opt canoane actuale și să le înlocuiască cu un set de noi canoane, care ar statua cu adevărat principii de moralitate juridică⁷. Substituirea cu acest nou set de canoane nu ar face decât să transfere aceeași problemă. Argumentația sa actuală se întemeiază pe susținerea că elaborarea dreptului presupune în mod necesar respectarea canoanelor lui. Această susținere este plauzibilă doar atâta timp cât considerăm aceste canoane ca fiind strategice, iar *nu* morale. Rex s-a prăbușit atunci când și-a edictat *toate* legile *numai* cu efect retroactiv. Acest lucru demonstrează că respectarea, cât de cât, a unui canon care pretinde ca legea să aibă efecte pentru viitor este necesară. Dar *aceasta* se întâmplă doar dacă orice lege care produce efecte pentru viitor (dar chiar și o lege care este, în același timp, prospectivă și retroactivă) respectă acel canon. Și îl respectă numai dacă acel canon este perceput în sens strategic. Nu îl respectă, așa

generale pentru un ansamblu special de puteri și așteptări. În altele, probabil pentru că sunt privite de către cei vizați în acel mod special în care ne raportăm la exigențe morale. Poate că în cele mai multe cazuri numim aceste obligații speciale morale datorită unei combinații între aceste două caracteristici.

⁵ Aș accepta fără nicio obiecție că acesta este un principiu care trebuie să-i ghideze pe procurori.

⁶ A se vedea p. 2 *supra*.

⁷ Un asemenea nou set ar include, probabil, un principiu care să interzică pedepsirea întemeiată pe legi *ex post facto*, un principiu care să interzică aplicarea selectivă pentru scopuri nou-apărute și un principiu care să interzică inducerea deliberată în eroare.

cum am încercat să demonstrez, dacă pretindem că respectarea este ceea ce am putea numi supunerea față de un principiu moral.

Dacă ar fi ca profesorul Fuller să înlocuiască actualele sale canoane cu un set de principii morale, ar trebui să renunțe la afirmația că respectarea canoanelor sale este necesară chiar și pentru a crea un drept rău. Desigur, chiar și un tiran trebuie să edicteze *câteva* legi cu efecte pentru viitor și nici măcar el nu poate elabora *fiecare* lege în așa fel încât să inducă în eroare prin ambiguitate și nu poate crea doar victime neaplicând, în general, *nicio* lege. Dar situațiile în care el își elaborează legile rele într-un mod scrupulos nu pot fi considerate pur și simplu ca situații în care s-a conformat principiilor morale care condamnă sancțiunea penală *ex post facto*, fraudă sau înșelăciunea. Exemplele cu șantajul și genocidul, folosite pentru a ilustra acest aspect în Partea I, sunt oportune și aici⁸.

Deduc că profesorul Fuller se confruntă cu o dilemă. El vrea să demonstreze că până și crearea dreptului rău pretinde o anumită supunere față de principiile moralei. Când el prezintă principii a căror respectare este într-adevăr necesară pentru a legifera, acestea se dovedesc mai curând strategice sau cu valoare de criterii, decât morale. Când insistă în aprecierea lor ca principii morale (sau când le substituie principii care sunt morale), el nu mai poate demonstra că respectarea lor este necesară pentru a legifera.

Am presupus, desigur, că profesorul Fuller vrea să demonstreze că respectarea principiilor morale este necesară chiar și pentru a crea drept rău. Așa cum am arătat mai devreme, am exprimat clar această supoziție, iar profesorul Fuller nu a respins-o. Totuși, câteva dintre observațiile lui din timpul simpozionului mă fac să ezit. Vorbind nu despre secțiunea din carte care m-a preocupat pe mine, ci despre o altă secțiune, izolată, în care analizează relația dintre morala sa internă și ceea ce el numește morala substanțială a dreptului⁹, Fuller a arătat că relația pe care o găsește între aceste două tipuri de moralitate nu este o legătură „necesară”, ci doar o „afinitate naturală”. S-ar putea ca intenția profesorului Fuller să cuprindă, în plus, și pe aceea de a susține, nu faptul că, așa cum am presupus eu, o anumită supunere față

⁸ A se vedea p. 3 *supra*.

⁹ Deși nu am analizat această secțiune a cărții lui Fuller în cadrul simpozionului, am arătat totuși în articolul meu, că profesorul Fuller nu a susținut, se pare, niciun fel de legătură necesară între cele două morale. *Dworkin*, op. cit. *supra* n. 1, la 671-73. Am subliniat aceasta atunci când am menționat că argumentele profesorului Fuller care sunt expuse aici nu răspund observației profesorului Herbert Hart, pe care profesorul Fuller a citat-o, conform căreia morala internă este corelată cu o foarte mare inechitate. Profesorul Fuller s-a arătat nemulțumit de felul în care am rezumat unul dintre argumentele pe care le aduce în legătură cu acest aspect. Este vorba despre argumentul de la p. 157-159 din cartea lui, pe care eu le-am rezumat ca implicând teama tiranului de publicitate. Am crezut, pe baza exemplelor oferite de profesorul Fuller în aceste paragrafe, că paragraful complet de la p. 159, pe care profesorul Fuller crede că l-am ignorat, exprimă un punct de vedere adițional, care este diferit: că „deși un om este răspunzător doar în fața conștiinței lui, el va deveni mai responsabil dacă este obligat să precizeze principiile în baza cărora acționează”. Cu greu ar putea consolida acest aspect adițional teza sa împotriva profesorului Hart. Presupun că tiranii sunt adesea limitați de teama unei opinii publice violente, dar faptul că pentru un tiran conștiința este doar rareori o constrângere la fel de puternică reprezintă unul dintre aspectele dezagreabile ale despotismului.

de morala internă este necesară pentru a legifera, ci doar că există și în această situație o „afinitate naturală”? Nu este clar ce semnificație ar avea această ultimă susținere – probabil doar pe aceea că legislatorii și alți juriști au asemenea obligații morale pe care trebuie să le asume sau că, dacă privim în istorie, cei mai mulți juriști și-au asumat asemenea obligații morale sau că aceia care au procedat astfel au construit sisteme juridice mai echitabile și mai durabile.

Aș ezita să accept această interpretare diluată a tezei sale, deoarece ea ar priva de sens o bună parte a retoricii sale – care ar mai fi semnificația înaltei sale afirmații: „morala care face dreptul posibil”? În plus, o astfel de interpretare face ca povestea lui Rex, care aparent are un rol de pivot, să-și piardă din relevanță. Un astfel de *reductio* imaginar și artificial este pertinent pentru a demonstra o susținere conceptuală de felul celei asumate de mine, dar este nepertinent dacă pledezi genul de perspectivă istorică sau de evaluare propusă de conceptul său de „afinitate naturală”.

Există și un alt motiv pentru a respinge această interpretare diluată. Dacă acceptăm că profesorul Fuller pledează pur și simplu pentru un model de „afinitate naturală” – că juriștii au obligații morale sau că cei mai mulți dintre ei admit asemenea obligații ori că oamenii sunt în câștig dacă le respectă – atunci trebuie să acceptăm că el pledează asiduu o teză pe care eu nu cred că o contestă cineva.